

Kristina AMBRAZEVIČIŪTĖ

Lietuvos teisės instituto

Teisinės sistemos tyrimo skyriaus

jaunesnioji mokslo darbuotoja

Ankštoji g. 1A,

LT-01109 Vilnius

El. p. *k.ambrazeviciute@gmail.com*

VISUOMENĖS SENĖJIMO ĮTAKA DARBO TEISINIŲ SANTYKIŲ REGULIAVIME: TARPTAUTINIS IR EUROPOS SĄJUNGOS POŽIŪRIS

Sprendžiant visuomenės senėjimo keliamas problemas darbo rinkai, svarbus vaidmuo tenka Europos Sąjungos ir tarptautiniam reglamentavimui, kuris ne tik turi įtakos nacionalinio teisinio reguliavimo pokyčiams, bet ir nubrėžia jų kryptis bei ribas. Šiame straipsnyje atskleidžiamos visuomenės senėjimo išsąmoninimo išraiškos Jungtinių Tautų Organizacijos, Tarptautinės darbo organizacijos, Europos Tarybos ir Europos Sąjungos teisės normose bei kituose dokumentuose, aktualiuose darbo teisinių santykių reguliavimui.

I. ĮVADAS

Visuomenės senėjimas Lietuvoje ir kitose Europos valstybėse (bei daugelyje valstybių už Europos ribų) šiandien yra visiškai aiškus demografinis procesas, sukėlęs ir numatomoje ateityje sukelsiantis daug socialinių, ekonominių, politinių ir teisinių problemų, apimančių įvairias sritis, įskaitant švietimą, sveikatos apsaugą, socialines paslaugas ir darbo rinką. Neigiamas visuomenės senėjimo poveikis darbo rinkai (t. y. dirbančios visuomenės dalies mažėjimas) ir būtinybė šį poveikį neutralizuoti tapo svarbiu nacionalinės politinės darbotvarkės klausimu, kurio reikšmė matyti, pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintoje Nacionalinėje gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategijoje.¹ Kartu reikia pabrėžti, jog nurodytas darbo santykių reguliavimo adaptavimo procesas neapsiriboja tik nacionaliniu lygmeniu. Dėmesys

¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. birželio 14 d. nutarimas Nr. 737 „Dėl Nacionalinės gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategijos patvirtinimo“ // Žin., 2004, Nr. 95-3501.

visuomenės senėjimo keliamiems iššūkiams darbo rinkai ir jų įveikimui skiriamas tarptautiniu bei Europos Sąjungos lygiu. Šis klausimas nuosekliai keliamas pastarojo dešimtmečio programiniuose darbo teisei svarbiuose Europos Sąjungos institucijų priimtuose dokumentuose, pavyzdžiui, Komisijos 2007 metų pranešime „Siekiant bendrų lankstumo ir užimtumo garantijų principų: derinant lankstumo ir užimtumo garantijas kurti daugiau ir geresnių darbo vietų“² bei 2010 metų pranešime „2020 m. Europa. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija“³.

Minėtos aplinkybės nulėmė šiame straipsnyje atliekamos analizės poreikį – iširti, kokią įtaką visuomenės senėjimo įsisąmoninimas padarė tarptautinei ir ES politikai ir teisės normoms, aktualioms teisinių darbo santykių reguliavimui. Nurodytą poreikį galima pagrįsti trimis priežastimis. Pirma, tarptautiniu ir Europos Sąjungos lygmeniu vykstanti diskusija visuomenės senėjimo įtakos teisinių darbo santykių reguliavimui tema sudaro bendrąją gnoseologinę ir teisinės politikos foną, kurio neįvertinus negalima atlikti ir visavertės nacionalinės Lietuvos socialinės politikos analizės. Nurodyta priežastis yra tuo svarbesnė, jog Lietuvoje visuomenės senėjimo problema politiniu lygmeniu svarstoma vangiai, todėl tarptautinės ir Europos Sąjungos politikos poveikis yra juolab didesnis. Antra, tarptautiniu ir Europos Sąjungos lygmeniu vykstančios diskusijos ir konkretūs sprendimai perteikia turtingą sukauptą patirtį, kuri gali veikti kaip „minkštosios teisės“ instrumentas ir būti įkvėpimo ar netgi konkrečių sprendimų šaltinis nacionaliniam įstatymų leidėjui. Trečia, greta rekomendacinio pobūdžio normų ir tiesiogiai neįpareigojančių deklaracijų, yra tarptautiniu ir Europos Sąjungos lygiu priimtų valstybes įpareigojančių teisės normų, suvaržančių nacionalinio įstatymų leidėjo diskreciją. Todėl, prieš pradėdant diskusiją apie nacionalinės teisės keitimą ir įvairias jo galimybes, pirmiausia reikia išsiaiškinti privalomas laikytis teisinės nuostatas, kurias nustato valstybėms narėms privalomi tarptautiniai ir Europos Sąjungos teisės aktai. Šių žinių gavimas būtų indėlis į nacionalinę darbo teisės doktriną kol kas dar netyrinėtoje srityje, be to, turėtų ir praktinę reikšmę, nes padėtų formuluojant įstatymų leidėjui ar kitiems asmenims būtinus darbo santykių teisinio reglamentavimo keitimus.

Todėl šio straipsnio tikslas – tarptautinių ir ES teisės šaltinių ir politikos visuomenės senėjimo kontekste analizė, siekiant nustatyti teisinės priemonės, kuriomis norima panaikinti ar sušvelninti dėl visuomenės senėjimo kylančias grėsmes darbo rinkos stabilumui. Šiame straipsnyje nebus siekiama išnagrinėti kitų su senėjimu susijusių sričių, pirmiausia – socialinės apsaugos ir sveikatos priežiūros. Tyrimo objektas yra darbo santykių tarptautinis ir Europos Sąjungos teisinis reguliavimas.

² KOM (2007) 359 galutinis.

³ KOM (2010) 2020 galutinis.

Atliekant tyrimą analizuojami tarpvyriausybinių organizacijų, kurių narė yra Lietuvos Respublika, ir Europos Sąjungos priimti darbo teisės privalomi ir neprivalomi šaltiniai: tarptautinės sutartys, direktyvos, rezoliucijos ir rekomendacijos, taip pat teisinė darbo doktrina. Analizė atliekama taikant teisinei analizei būdingus sisteminės analizės, teleologinį, lingvistinį, istorinį metodus.

Lietuvos teisinėje literatūroje šiame straipsnyje iškelta problema nebuvo nagrinėta. Apskritai Lietuvos mokslinėje literatūroje visuomenės senėjimo keliamos problemos iki šiol analizuotos ne iš teisės mokslų perspektyvos. Skirtingi senėjimo reiškinių aspektai nagrinėti gerontologijos ar socialinės politikos srityse. S. Mikulionienė, D. Petkevičienė, V. Kanopienė, L. Dromantienė analizuoja Europos Sąjungos socialinę politiką pagyvenusiems asmenims, amžiaus diskriminacijos sampratą viešajame diskurse.⁴ Tačiau teisės moksle, įskaitant darbo teisinių santykių tyrimus, kompleksinio tyrimo nebuvo atlikta. Paminėtini tik pavienių darbo teisės institutų tyrimai. I. Mačernytės-Panomariovienės⁵ straipsniuose nagrinėjamos darbo sutarties sudarymo ar nutraukimo sąsajos su darbuotojo amžiumi, darbinio amžiaus ribų nustatymas, lygybės principo ir darbo teisės normų santykis. Diskriminacijos sampratą bei nediskriminavimo principo įgyvendinimą darbo teisėje tyrė D. Gumbrevičiūtė-Kuzminskienė.⁶ Kai kurios senėjimo problemų sprendimo priemonės atskleidžiamos T. Bagdanskio bei J. Usonio darbuose, skirtuose lankstisauogos problemoms spręsti.⁷

Tarptautiniu lygiu visuomenės senėjimo problemos sulaukia gerokai daugiau dėmesio, tačiau tokia pačia apimtimi vykdyto tyrimo taip pat nepavyko rasti. Yra gana nemažai publikacijų, nagrinėjančių siauresnę temą – senėjimo problemas ES,

⁴ *Dromantienė L., Kanopienė V.* Demografinis senėjimas ir ES socialinė politika pagyvenusiems // Socialinis darbas, 2004, Nr. 3 (2); *Kanopienė V., Mikulionienė S.* Demografinio senėjimo problemos socialinėje Europos Sąjungos darbotvarkėje // Socialinis darbas, 2006, Nr. 5 (2); *Kanopienė V., Mikulionienė S.* Gyventojų senėjimas ir jo iššūkiai sveikatos apsaugos sistemai // Gerontologija, 2006, VII (3); *Mikulionienė S.* Diskriminacija dėl amžiaus: samprata, raiškos formos ir sritys // Socialinis darbas, 2008, Nr. 7 (1); *Mikulionienė S., Petkevičienė D.* Senatvės įvaizdžiai Lietuvos periodinėje spaudoje: tarp pagarbos ir baimės // Socialinis darbas, 2006, Nr. 5 (1).

⁵ *Mačernytė-Panomariovienė I.* Amžiaus reikalavimai sudarant ir nutraukiant darbo sutartį // Teisės problemos, 2008, Nr. 2 (60); *Mačernytė-Panomariovienė I.* Įsidarbinimo amžiaus cenzo nustatymas ir jo pagrįstumas // Teisės problemos, 2008, Nr. 1 (59); *Mačernytė-Panomariovienė I.* Principo „darbuotojų lygybė nepaisant amžiaus“ įgyvendinimo problemos // Teisės problemos, 2003, Nr. 2 (40).

⁶ *Gumbrevičiūtė-Kuzminskienė D.* Lygių galimybių principo įgyvendinimas Europos Sąjungos ir Lietuvos darbo teisėje. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011; *Gumbrevičiūtė-Kuzminskienė D.* Tiesioginės diskriminacijos samprata pagal rasių lygybės, užimtumo lygybės ir lyčių lygybės direktyvas // Socialinių mokslų studijos, 2010, Nr. 3 (7).

⁷ *Bagdanskis T., Usonis J.* Problems of introduction of flexibility into Lithuanian labour law // Jurisprudencija, 2011, Nr. 18 (2); *Bagdanskis T., Usonis J.* Dispozityvumo įgyvendinimas Lietuvos darbo teisėje // Socialinių mokslų studijos, 2011, Nr. 3 (2).

kitų valstybių ar tarptautinių organizacijų kontekste, tarp jų – ir darbo teisėje. Be to, dažniausiai nagrinėjami tik diskriminavimo dėl amžiaus ar vyresnio amžiaus asmenų žmogaus teisių įgyvendinimo aspektai, nors senėjimo problemų sprendimų ribos yra gerokai platesnės. Iš pastarųjų paminėtinos F. Hendrickx⁸, B. Hepple⁹, C. McGlynn¹⁰, S. J. Sanchezo Riveros¹¹, D. Rodriguez-Pinzono bei C. Martin¹², H. Meenan¹³, I. Dorono¹⁴ publikacijos.

II. VISUOMENĖS SENĖJIMAS IR JO ĮTAKA DARBO RINKAI

Visuomenės senėjimu įvardijamas daugeliui išsivysčiusių ir pereinamosios ekonomikos valstybių būdingas demografinis procesas, kai vyresnio amžiaus sulaukusių gyventojų populiacija vis didėja jaunesnio amžiaus, ekonomiškai aktyvių gyventojų populiacijos atžvilgiu.¹⁵ Pagrindinės šio pamatinio demografinio proceso priežastys yra dvi: žemas gimstamumo lygis ir ilgėjantis gyvenimo amžius. Europos Sąjungos valstybėse gyvenimo

⁸ *Hendrickx F.* Age and European Employment Discrimination Law // Active Ageing and Labour Law. Contributions in Honour of Professor Roger Blanpain. (Ed. Hendrickx F.) Cambridge: Intersentia, 2012.

⁹ *Hepple B.* Age Discrimination in Employment: Implementing the Framework Directive 2000/78/EC // Age as an Equality Issue. (Ed. Fredman S., Spencer S.) Oxford-Portland: Hart Publishing, 2003.

¹⁰ *McGlynn C.* EC Legislation Prohibiting Age Discrimination: "Towards a Europe for All Ages"? // The Cambridge Yearbook of European Legal Studies. (Ed. Dashwood A, Spencer J R, Ward A, Hillion C.) Oxford-Portland: Hart Publishing, 2000, vol. 3.

¹¹ *Sanchez Rivera S. J.* Worldwide ageing: findings, norms, and aspirations // Revista juridica upr, 2010, Num.1, vol. 79.

¹² *Rodriguez-Pinzon D., Martin C.* The International Human Rights Status of Elderly Persons // American University International Law Review, 2003, vol. 18, issue 4.

¹³ *Meenan H.* The Future of Ageing and the Role of Age Discrimination in the Global Debate // The Journal of International Aging, Law & Policy, 2005, vol. I.

¹⁴ *Doron I.* From National to International Elder Law // Journal of International Aging, Law & Policy, 2005, vol. 1.

¹⁵ Iki šiol nėra visuotinai sutarta, nuo kokios amžiaus ribos žmogus tampa „vyresnio amžiaus“. Nemaža dalis valstybių ar tarptautinių organizacijų, įskaitant Europos Sąjungą, amžiaus riba laiko 65 metus, nors pasitaiko ir žemesnė, 60 metų riba – toks amžius neretai nurodomas Jungtinių Tautų Organizacijos dokumentuose. Pastaruoju metu pabrėžiamas sąvokos „vyresnio amžiaus asmuo“ lankstumas ir nesiejimas su tiksliai amžiaus apibrėžimu. Žr. Council of Europe Explanatory Memorandum of Recommendation CM/Rec(2014)2 of the Committee of Ministers to member States on the promotion of human rights of older persons [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Other_Committees/CDDH-AGE/Document_CDDH_AGE/Explanatory_report_Rec_Age_definitive_EN.pdf>, articles 8, 9. Taip pat World Health Organization. Definition of an older or elderly person [žiūrėta 2014-09-15]. Prieiga per internetą: <<http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/>>.

trukmė per pastaruosius 5 dešimtmečius pailgėjo 10 metų, o bendrasis gimstamumo rodiklis sumažėjo nuo apytiksliai 2,5 gyvų gimusių kūdikių vienai moteriai XX a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje¹⁶ iki 1,58 gyvų gimusių kūdikių vienai moteriai 2011–2012 m.¹⁷ Prognozuojama, kad ilgainiui ES vietoje keturių darbingo amžiaus (15–64 metų) žmonių vienam vyresniam kaip 65 metų amžiaus žmogui teks tik du.¹⁸ Antroji priežastis, lemianti visuomenės senėjimą – žmogaus gyvenimo trukmės ilgėjimas, kurį savo ruožtu lemia geresnė nei anksčiau sveikatos priežiūros kokybė bei palankios socialinės sąlygos.

Ypač jautriai visuomenės senėjimas jaučiamas Lietuvoje, kur jį lemia mažėjantis gimstamumas. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2013 m. pradžioje šalyje gyveno 542,2 tūkst. 65 metų ir vyresnio amžiaus žmonių, jie sudarė 18,2 proc. visų šalies gyventojų. Prieš dešimtmetį, 2003 m. pradžioje, vyresnio amžiaus gyventojų buvo 512,2 tūkst., arba 14,9 procento. Vienam šimtui darbingo amžiaus gyventojų 2013 m. pradžioje teko 39 vyresnio amžiaus (60-ties ir vyresni) gyventojai.¹⁹

Lietuvoje nuo 2008 m. 60 metų ir vyresnio amžiaus žmonių skaičius viršija vaikų iki 18 metų amžiaus skaičių. 2011 m. pradžioje 100 vaikų teko 115 60 metų ir vyresnio amžiaus žmonių (2001 m. pradžioje – tik 78). Tikėtina, kad 2060 m. pradžioje beveik 37 procentai Lietuvos gyventojų bus 60 metų ir vyresnio amžiaus žmonės, tai viršija prognozuojamą ES valstybių vidurkį – 35 procentus.²⁰ Be to, nemažai įtakos senėjimo demografijai turi didelis aktyvaus ekonominio amžiaus asmenų emigracijos iš Lietuvos mastas. Nuo 2004 m. emigravo 314 919 gyventojų, imigravo 10 864 gyventojai. Nors 2012 m. emigracijos mastai buvo mažesni nei 2010 m. ir 2011 m., tačiau didžiąją dalį iš Lietuvos emigruojančių asmenų sudarė 20–34 metų amžiaus gyventojai (53 procentai). O 65 metų ir vyresni gyventojai sudarė tik 1 procentą visų emigrantų.²¹

¹⁶ Eurostat. Population projections 2010-2060. EU27 population is expected to peak by around 2040. One person in eight aged 80 or more in 2060 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-08062011-BP/EN/3-08062011-BP-EN.PDF>.

¹⁷ Eurostat. Fertility indicators [žiūrėta 2014-09-19]. Prieiga per internetą: <<http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>>.

¹⁸ Eurostat. Population projections 2010-2060. EU27 population is expected to peak by around 2040. One person in eight aged 80 or more in 2060 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-08062011-BP/EN/3-08062011-BP-EN.PDF>.

¹⁹ Lietuvos statistikos departamentas. Tarptautinę pagyvenusių žmonių dieną minint [žiūrėta 2014-09-19]. Prieiga per internetą: <<http://osp.stat.gov.lt/pranesimai-spaudai?articleId=1483516>>.

²⁰ Lietuvos statistikos departamentas. Spalio 1-oji – tarptautinė pagyvenusių žmonių diena. Lietuvos gyventojai sparčiai senėja [žiūrėta 2014-04-05]. Prieiga per internetą: <<http://web.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=9183&PHPSESSID=dd11ebe1259218443daa7f78752a5287>>.

²¹ Lietuvos statistikos departamentas. Gyventojų tarptautinė migracija [žiūrėta 2013 m. kovo 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://web.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=11625&PHPSESSID=twmjucjxideyz>>.

Visuomenės senėjimas reiškia ir darbo rinkos struktūros kitimą – viena vertus, daugėja vyresnio amžiaus darbuotojų (kurie yra pripažįstami lengvai pažeidžiama darbuotojų grupe), antra vertus, auga nebevykdančių aktyvios ekonominės veiklos vyresnio amžiaus asmenų skaičius ir jie ilgesnį laiką tampa priklausomi nuo socialinės apsaugos mechanizmų, o tai reiškia vis didesnę pastarųjų apkrovą. Drauge tai reiškia vis didesnę našta ekonomiškai aktyviems asmenims, nes būtent pastarieji įmokų pavidalu finansuoja socialinio draudimo fondą.

Nurodytos problemos su visuomenės senėjimu susiduriančiose valstybėse tiesiogiai daro įtaką teisinių darbo santykių reguliavimui, kuriuo siekiama įveikti ar bent sušvelninti šios tendencijos keliamus neigiamus reiškinius, visų pirma užtikrinant kuo platesnį vyresnio amžiaus asmenų aktyvų dalyvavimą darbo rinkoje. Reikia pastebėti, kad tradicinis darbo rinkos reguliavimo modelis buvo ir išlieka daugiausia orientuotas į socialinę struktūrą, kurioje gausesnė dirbančių asmenų populiacija išlaiko pensinio amžiaus sulaukusią mažumą. Su tuo susijusi ir įstatymuose įtvirtinta amžiaus riba (pavyzdžiui, 65 metai²²), nuo kurios vyresnio amžiaus asmenys nebėra priskiriami darbo rinkoje saugomai darbuotojų grupei²³ – Lietuvos Respublikoje toks pavyzdys yra Darbo kodekso²⁴ 129 straipsnio 4 dalis, pagal kurią prie asmenų, su kuriais darbo sutartį nesant jų kaltės darbdavys gali nutraukti tik ypatingais atvejais, jei tai pažeistų jo interesus, yra priskiriami priešpensinio, bet ne pensinio amžiaus sulaukę asmenys. Taip pat ir Darbo kodekso 135 straipsnyje, vardijant darbuotojus, kurie turi pirmenybės teisę būti palikti dirbti, kai dėl ekonominių, technologinių priežasčių ar dėl struktūrinių darbuotojų pertvarkymų mažinamas darbuotojų skaičius, pensinio amžiaus darbuotojai nėra išskiriami. Akivaizdu, kad toks modelis neatitinka dabartinių poreikių ir turi būti pritaikomas naujoms sąlygoms.

Kaip viena svarbiausių socialinių tendencijų, kurią įveikti keliamas uždavinys ES užimtumo politikai, yra ankstyvo išėjimo į pensiją problema. Nurodyta tendencija susiformavo kaip po Antrojo pasaulinio karo prasidėjusios ir vėliau kelis dešimtmečius vyravusios „kūdikio bumo“ demografinės tendencijos pasekmė, nulėmusi gerokai gausesnę jauno nei vyresnio amžiaus darbuotojų skaičių. Tokiame kontekste ankstyvas išėjimas į pensiją valstybių buvo visokeriopai skatinamas, o kai kuriose valstybėse – įtvirtintas

²² Šios amžiaus ribos laikomasi ir Lietuvoje – pagal Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 21 straipsnį senatvės pensijos amžius yra 65 metai. Žr. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas // Žin., 1994, Nr. 59-1153.

²³ *Delhez P., du Caju P., Saks Y.* Financial Incentives for Early Retirement: Demand and Supply Effects // *Ageing and the Labour Market: Issues and Solutions. Or Are There?* (Ed. Emanuel H.) Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2006; *Samorodov A.* Ageing and Labour Markets for Older Workers. Geneva: International Labour Office, 1999, p. 7–8.

²⁴ Lietuvos Respublikos darbo kodeksas // Žin., 2002, Nr. 64-2569.

kaip privalomas, siekiant užtikrinti sąžiningą kartų dalyvavimo darbo santykiuose balansą ir tokiu būdu sukurti daugiau įsidarbinimo galimybių jauniems bedarbiams.²⁵ Konstatavus atvirkštinį demografinį procesą – visuomenės senėjimą, ankstyvo išėjimo politika vis labiau ryškėjo kaip kliūtis, mažinanti dirbančių asmenų skaičių nedirbančių ir pensiją gaunančių asmenų santykiyje. Todėl tarptautiniu ir Europos Sąjungos lygmeniu ieškomi ir siūlomi sprendimai pirmiausia yra nukreipti prieš ankstyvą išėjimą į pensiją.

III. VISUOMENĖS SENĖJIMO POVEIKIS DARBO TEISINIAMS SANTYKIAMS ŽVELGIANT IŠ TARPTAUTINIŲ ORGANIZACIJŲ PERSPEKTYVOS

Tarptautiniu lygiu senėjimas ir būtinybė reaguoti į jo keliamas problemas pripažinti palyginti vėlai: pirmuosiuose tarptautiniuose dokumentuose, kuriais buvo siekiama reglamentuoti žmogaus teises ir lygybę, amžius kaip nediskriminavimo pagrindas nėra minimas. 1945 m. Jungtinių Tautų Chartijoje deklaruojamas lygiateisiškumas rasės, lyties, kalbos ar religijos pagrindais (55 straipsnis),²⁶ 1948 m. Jungtinių Tautų visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje²⁷ (toliau vadinama – Deklaracija) nediskriminavimo pagrindų sąrašas dar labiau plečiamas, greta Jungtinių Tautų Chartijoje minimų rasės, lyties, kalbos ar religijos nustatant ir odos spalvos, politinių ar kitokių įsitikinimų, nacionalinės ar socialinės kilmės, turtinės, gimimo ar kitokios padėties skirtumus (2 straipsnis). Tačiau apie lygybės dėl amžiaus principą ar juolab šio principo įtvirtinimą darbo santykiuose tiesiogiai nekalbama. Tiesa, netiesiogiai lygiateisiškumas amžiaus pagrindu galėtų būti išvedamas iš nebaigtinio nediskriminavimo pagrindų sąrašo, be to, Deklaracijos 23 straipsnis yra skirtas įgyvendinti žmogaus teisę į darbą. Deklaracijos 25 straipsnyje minimos skirtingo amžiaus kategorijos: garantuojama apsauga senatvės atveju bei globa ir socialinė apsauga vaikams. Visgi tokios normos yra reakcija į didesnę tam tikrų socialinių gupių jautrumą, o ne mėginimas spręsti senėjančios visuomenės problemas. Amžius kaip diskriminavimo pagrindas nėra minimas nei Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte²⁸, nei Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte²⁹. Tačiau tokia amžiaus kategorijos padėtis neturėtų būti suprantama

²⁵ Communication from the Commission. Towards a Europe for All Ages: Promoting Prosperity and Intergenerational Solidarity. COM(1999) 221 final, p. 9.

²⁶ Jungtinių Tautų Chartija // Žin., 2002, Nr. 15-557.

²⁷ Žin., 2006, Nr. 68-2497.

²⁸ Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas // Žin., 2002, Nr. 77-3290.

²⁹ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas // Žin., 2002, Nr. 77-3288.

kaip sąmoninga ignoravimo politika – XX amžiaus viduryje dar nebuvo pakankamai prielaidų visuomenės senėjimo suvokimui.³⁰

Kita vertus, Deklaracijos priėmimo laikotarpiu pradėti kelti vyresnio amžiaus žmonių teisių apsaugos klausimai vėliau tapo pagrindu visuomenės senėjimo problemų svarstymui. 1948 m. Jungtinių Tautų Organizacijos Argentinos pasiūlytame „Deklaracijos dėl vyresnio amžiaus žmonių teisių projekte“, be kitų garantijų, pirmą kartą formuluojama ir vyresnio amžiaus žmonių teisė į darbą.³¹ 1973 m. Maltos inicijuotoje rezoliucijoje „Vyresnių ir pagyvenusių asmenų klausimu“³² konstatuojamas visuomenės senėjimas bei smerkiama diskriminacija dėl amžiaus užimtumo srityje. Kaip tokių iniciatyvų pasekmė 1982 m. Vienoje įvyko Jungtinių Tautų pasaulinė senėjimo asamblėja, kurioje buvo priimta tarptautinė senėjimo problemų sprendimo programa³³ (toliau vadinama – Vienos planas), tapusi pirmu tarptautiniu dokumentu, formuojančiu senėjimo keliamų problemų sprendimo politiką.³⁴ Be kitų priemonių, kurių turėtų imtis valstybės narės, užtikrinamos vyresnio amžiaus žmonių teises bei lygų dalyvavimą visuomeniniame ir privačiame gyvenime, Vienos plane numatomos rekomendacijos darbo teisės srityje: užtikrinti minimalias pajamas ir saugias darbo sąlygas vyresnio amžiaus žmonėms, sudaryti sąlygas kuo ilgiau dalyvauti ekonominiame visuomenės gyvenime, sukurti palaipsnių išėjimo iš darbo rinkos mechanizmą (36–43 rekomendacijos). Taigi, viena vertus, Vienos planu patvirtinamas Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje numatytų teisių galiojimas vyresnio amžiaus žmonėms, taip pat deklaruojamas lygiateisiškumas amžiaus pagrindu darbo rinkoje. Kita vertus, visgi didžioji dalis nediskriminavimo politiką įtvirtinančių nuostatų yra orientuotos į vyresnio amžiaus asmenis, netgi supriešinant jaunų asmenų ir vyresnio amžiaus asmenų interesus: „Nepaisant didelių bedarbystės problemų, su kuriomis susiduria daugybė valstybių, ypač kalbant apie jaunus asmenis, pensinis darbuotojų amžius neturėtų būti mažinamas išskyrus savanoriškus atvejus“ (37d rekomendacija). Todėl galima teigti, jog mėginimai spręsti senėjančios visuomenės problemas apsiriboja

³⁰ Sanchez Rivera S. J. Worldwide ageing: findings, norms, and aspirations // Revista juridica upr, 2010, Num.1, vol. 79, p. 238.

³¹ Declaration of Old Age Rights. Argentina: Draft Resolution. 30/09/1948 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/depts/dhl/udhr/docs_1948_3rd_3c_ga.shtml>.

³² General Assembly Resolution 3137 (XXVIII), Question of the Elderly and the Aged, 14 December 1973 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/282/09/IMG/NR028209.pdf?OpenElement>>.

³³ Vienna International Plan of Action on Aging, 1982 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/es/globalissues/ageing/docs/vipaa.pdf>>.

³⁴ Sanchez Rivera S. J. Worldwide ageing: findings, norms, and aspirations // Revista juridica upr, 2010, Num.1, vol. 79, p. 250.

atskiros visuomenės grupės problemų sprendimu. Tokia pati tendencija atsispindi ir 1991 m. Jungtinių Tautų vyresnio amžiaus žmonių principuose, kur nepriklausomumo principas darbo santykiuose atskleidžiamas kaip galimybė patiems spręsti, kada ir kaip pasitraukti iš darbo, bei galimybė dirbti ar kitaip užsitikrinti pajamas.³⁵ Šiame kontekste paminėtinas ir svarbus simboliniu bei politiniu požiūriu Jungtinių Tautų sprendimas 1999-uosius metus paskelbti Vyresnio amžiaus žmonių metais.

2002 m. Jungtinių Tautų tarptautiniame Madrido senėjimo veiksmų plane³⁶ (toliau vadinama – Madrido planas), iš esmės pakartojančiame pagrindines Vienos plano rekomendacijas,³⁷ atsiranda naujas motyvas – visuomenė bet kurio amžiaus asmenims („society for all ages“) ir solidarumas tarp kartų. Kitaip tariant, senėjančios visuomenės problemų sprendimas matomas ne tik kaip vyresnio amžiaus žmonių teisių gynimas ar pirmenybės vienai ar kitai kartai suteikimas, bet kaip skirtingų amžiaus grupių interesų derinimas: „Mes pripažįstame poreikį stiprinti kartų solidarumą ir partnerystę tarp kartų, atsižvelgiant į konkrečius jaunesnių ir vyresnių asmenų poreikius, ir skatinti abipusius kartų santykius“ (16 straipsnis). Be to, pagrindinės Madrido plano nuostatos darbo teisės srityje pakartoja Vienos plano rekomendaciją, jog vyresnio amžiaus žmonės turėtų dirbti tol, kol jie to nori ir kol jie sugeba tai daryti (28 punktą b), bei atkreipia dėmesį į vyresnio amžiaus žmonių nelegalaus darbo tendenciją, vyresnio amžiaus moterų ir vyresnio amžiaus neįgalių asmenų įsidarbinimo problemas bei vyresnio amžiaus žmonių savarankišką darbą. Visgi nepaisant teigiamai senėjimo politikos atžvilgiu vertintinų Vienos ir Madrido planų rekomendacijų, jų įtaka valstybių politikai yra gana sąlyginė:³⁸ „<...> Madrido planas pasižymi tuo pačiu ribotumu kaip ir Vienos planas. Jis suteikia tik bendrąsias gaires ir politines rekomendacijas tarptautinei bendruomenei, ir tai nėra dokumentas, kuris gali užtikrinti vyriausybių įsipareigojimų laikymąsi. Tuo nenorima pasakyti, kad jis nėra naudingas vyriausybėms, tačiau jis nėra pakankamas skatinti greitus pokyčius.“³⁹

³⁵ General Assembly Resolution 46/91, Implementation of the International Plan of Action on Ageing and related activities. Annex, United Nations Principles for Older Persons, A/RES/46/91, 16 December 1991 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r091.htm>>.

³⁶ Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing, 2002 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <http://c-fam.org/docLib/20080625_Madrid_Ageing_Conference.pdf>.

³⁷ Sanchez Rivera S. J. Worldwide ageing: findings, norms, and aspirations // Revista juridica upr, 2010, Num.1, vol. 79, p. 264.

³⁸ Meenan H. The Future of Ageing and the Role of Age Discrimination in the Global Debate // The Journal of International Aging, Law & Policy, 2005, vol. 1, p. 6.

³⁹ Sanchez Rivera S. J. Worldwide ageing: findings, norms, and aspirations // Revista juridica upr, 2010, Num.1, vol. 79, p. 267.

Be anksčiau aptartų dokumentų, galima paminėti dar keletą Jungtinių Tautų Organizacijos instrumentų, apimančių ir vyresnio amžiaus asmenų žmogaus teisių gynimo mechanizmus. Pirmiausia tokiu instrumentu tapo Ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių komiteto paskelbtas bendrasis komentaras „Ekonominės, kultūrinės ir socialinės vyresnio amžiaus žmonių teisės“⁴⁰, kuriame pabrėžiama nediskriminavimas dėl amžiaus, saugių ir tinkamų darbo sąlygų sudarymas ir priešpensinio amžiaus darbuotojų parengimo pensinio amžiaus pokyčiams svarba (22–23 punktai). Lyties ir amžiaus diskriminacijos klausimai darbo santykiuose keliami bendrojoje rekomendacijoje dėl vyresnio amžiaus moterų ir žmogaus teisių apsaugos.⁴¹ Prie vyresnio amžiaus asmenų teisių apsaugos mechanizmo galima priskirti ir kitus Jungtinių Tautų dokumentus⁴², skirtus spręsti kitų visuomenės grupių – darbuotojų migrantų, neįgalių asmenų ar moterų – žmogaus teisių užtikrinimo problemas. Visgi vyresnio amžiaus asmenų teisės ginamos tik keletu šių dokumentų nuostatų,⁴³ iš kurių nė viena nėra tiesiogiai skirta reglamentuoti darbo santykius.

Taigi nors Jungtinių Tautų dokumentuose laikui bėgant įsitvirtino visuomenės senėjimo nulemti klausimai, jų įtaka valstybėms yra labai ribota ir dažniausiai tokių problemų sprendimo mechanizmai nukreipti į vyresnio amžiaus žmonių teisių apsaugą.

Dėmesį visuomenės senėjimo poveikiui darbo santykiams yra skyrusi ir specializuota Jungtinių Tautų agentūra Tarptautinė darbo organizacija (toliau vadinama – TDO). TDO 1958 m. diskriminaciją apibrėžė kaip „bet kokią lygias darbo ir profesinės veiklos galimybes ir lygiateisius santykius pažeidžiantį arba panaikinantį

⁴⁰ Committee on Economic, Social and Cultural Rights General Comment No. 6. The economic, social and cultural rights of older persons, 1995 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCESCR%2fGEC%2f6429&Lang=en>.

⁴¹ Committee on the Elimination of Discrimination against Women General Recommendation No. 27 on older women and protection of their human rights, 2010 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/CEDAW-C-2010-47-GC1.pdf>>.

⁴² General Assembly Resolution 45/158, International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, 18 December 1990 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cmw/cmw.htm>>; General Assembly Resolution 61/106, Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 13 December 2006 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>>; General Assembly Resolution 34/180, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, 18 December 1979 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>>.

⁴³ International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, article 7; Convention on the Rights of Persons with Disabilities, articles 13, 16, 25 (b), 28 (2) (b); Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, articles 11.1 (e).

išskyrimą, apribojimą ar pranašumo teikimą pagal rasę, odos spalvą, lytį, religiją, politinius įsitikinimus, tautinę ar socialinę kilmę (1 straipsnio 1 dalies a punktas).⁴⁴ Taigi tiesiogiai amžius nebuvo pripažintas diskriminacijos pagrindu. Visgi kita Konvencijos nuostata valstybėms narėms paliekama laisvė pripažinti diskriminacija bet kokią kitą išskyrimą, apribojimą ar pranašumo teikimą, kai pažeidžiamos ar panaikinamos lygios darbo ir profesinės veiklos galimybės ir lygiateisiai santykiai, pasikonsultavus su darbdaviams ir darbuotojams atstovaujantiomis organizacijomis, kur jos yra, ir su kitomis atitinkamomis institucijomis (1 straipsnio 1 dalies b punktas). Be to, netiesioginis diskriminacijos dėl amžiaus uždraudimas kyla ir iš 2 Konvencijos straipsnio, įpareigojančio TDO nares, kuriose galiojo Konvencija, skatinti sudaryti lygias darbo ir profesinės veiklos galimybes bei lygiateisius santykius, kad taip būtų panaikinta bet kokia šios srities diskriminacija. Tačiau toks netiesioginis diskriminavimo amžiaus pagrindu uždraudimo įtvirtinimas negali būti traktuojamas taip pat, kaip Jungtinių Tautų visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje numatytas nebaigtinis diskriminacijos pagrindų sąrašas. Konvencijos atveju tokio pagrindo nustatymas priklauso nuo valstybės valios, nuo papildomų konsultacijų su darbdavių ir darbuotojų organizacijomis, todėl amžiaus kaip diskriminacijos pagrindo nustatymas, viena vertus, gali būti tik teorinis, kita vertus, nebus vienodas valstybėse, pasirašiusiose tą pačią Konvenciją.⁴⁵ Situacija šiek tiek pasikeitė 1980 m. priėmus Rekomendaciją vyresnio amžiaus darbuotojams⁴⁶, kuri orientuota į vyresnio amžiaus darbuotojus, kartu deklaruojama valstybių pareiga užtikrinti galimybių ir traktavimo lygybę visų amžių darbuotojams.⁴⁷ Taigi pagrindinis TDO instrumentas, kuriuo gali būti remiamasi sprendžiant senėjančios visuomenės problemas, yra rekomendacijos (bet ne ratifikuotos konvencijos), kurios priskiriamos prie „minkštosios teisės“ įrankių ir teisiškai TDO narių neįpareigoja.⁴⁸

Nemažai įtakos Lietuvos teisei sistemai turinčioje Europos Tarybos 1950 metų Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje senėjančios

⁴⁴ Tarptautinės darbo organizacijos 1958 m. konvencija Nr. 111 „Dėl diskriminacijos darbo ir profesinės veiklos srityje“ [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt/lt/tarptautinis-bendradarbiavimas-ir-es/tarptautines-organizacijos/tdo/ratifikuotos-tdo-konvencijos.html>>.

⁴⁵ Sanchez Rivera S. J. Worldwide ageing: findings, norms, and aspirations // Revista juridica upr, 2010, Num. 1, vol. 79, p. 248.

⁴⁶ International Labour Organisation Recommendation No. 162 Concerning Older Workers of 1980 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R162>.

⁴⁷ Article 3.

⁴⁸ Meenan H. The Future of Ageing and the Role of Age Discrimination in the Global Debate // The Journal of International Aging, Law & Policy, 2005, vol. 1, p. 10.

visuomenės problematika neatspindima. Kaip jau buvo minėta anksčiau, XX amžiaus viduryje visuomenės senėjimo diskursas dar nebuvo susiformavęs. Tiesa, kai kuriuose Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos straipsniuose galima įžvelgti netiesiogines sąsajas su temomis, kurios vėliau taps aktualiais senėjimo problematikos klausimais – lygiomis galimybėmis bei nediskriminavimu dėl amžiaus, privatumo ir saugių sąlygų vyresnio amžiaus žmonėms užtikrinimu (3 straipsnis, 8 straipsnis, 14 straipsnis bei 12 protokolai), visgi konkrečia norma visuomenės senėjimo klausimai, juolab darbo santykių srityje, nėra sprendžiami. Tokie klausimai nėra sprendžiami ir vėlesniuose Europos Tarybos dokumentuose, skirtuose užtikrinti vyresnio amžiaus asmenų kaip labiau pažeidžiamos grupės socialinį saugumą.⁴⁹

Tačiau jau nuo XX amžiaus paskutinio dešimtmečio Europos Tarybos dokumentuose nurodoma senėjanti visuomenė bei tokio proceso nulemtos problemos. Visuomenės senėjimas įvardijamas kaip viena iš priešasčių Europos esamos socialinės politikos persvarstymui ir naujos ilgalaikės krypties kūrimui.⁵⁰ Be to, pripažįstamas regioninis senėjimo pobūdis – atskirų valstybių ar regionų ypatybės lemia skirtingas visuomenės demografinės struktūros kitimo priežastis bei problemas ir atitinkamai turi būti sprendžiamos skirtingomis priemonėmis.⁵¹ Daugumoje rekomendacijų, Europos Tarybos siūlomų valstybių narių darbo rinkos politikai tobulinti, keliamas darbo sutarties nutraukimo sulaukus pensinio amžiaus klausimas – išėjimas į pensiją turėtų būti siejamas ne su amžiumi, o su galimybe ar noru dirbti, numatomas pensinio amžiaus vėlinimas ar laipsniškas darbo sutarties nutraukimas dėl pensinio amžiaus, taip pat dėmesys skiriamas vyresnio amžiaus asmenų moky-

⁴⁹ Council of Europe European Convention on Social Security, 1972, CETS no 078; Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 761 on Payments of Pensions in Cases of Mixed Careers and on the Establishment of a European Passport of Social Security, 1975 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta75/EREC761.htm>>.

⁵⁰ Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution 1008 on Social Policies for Elderly Persons and Their Self-reliance, 1993 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta93/ERES1008.htm>>, article 1; Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1749 on Demographic Challenges for Social Cohesion, 2006 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/EREC1749.htm>>, article 3, 5.1; Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution 1502 on Demographic Challenges for Social Cohesion, 2006 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://www.assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/ERES1502.htm>>, article 6.

⁵¹ Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1254 on the Medical and Welfare Rights of the Elderly, 1994 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/documents/AdoptedText/ta94/erec1254.htm>>, articles 3–6.

muisi bei lanksčių darbo formų diegimui.⁵² Be to, Europos Taryba, pripažindama realiai egzistuojančią diskriminaciją amžiaus pagrindu, ieško galimybių šiai problemai spręsti.⁵³ Tokia Europos Tarybos politikos kryptis – visuomenės senėjimo grėsmės akivaizdoje ginti vyresnio amžiaus žmonių interesus sprendžiant diskriminacijos, aktyvaus dalyvavimo darbo rinkoje bei saugių darbo sąlygų užtikrinimo problemas – išlaikoma ir naujausioje 2014 m. Ministrų komiteto rekomendacijoje⁵⁴.

Nors kai kuriuose dokumentuose deklaruojamas kartų solidarumo principas,⁵⁵ visgi Europos Tarybos rekomendacijų pobūdis leidžia daryti išvadą, jog dauguma atvejų visuomenės senėjimo problemų sprendimai yra skiriami vyresnio amžiaus žmonėms. Kitaip tariant, jie yra identifikuojami kaip socialinė grupė, stipriausiai jaučianti visuomenės senėjimo padarinius.

IV. VISUOMENĖS SENĖJIMO ĮTAKA EUROPOS SĄJUNGOS DARBO POLITIKAI

Nors konkrečios valstybes nares įpareigojančios teisės normos, susijusios su visuomenės senėjimu, Europos Sąjungos teisės šaltiniuose priimtose gana neseniai, pati senėjimo problema Europos Sąjungos lygmeniu buvo pripažinta gana anksti. Šio proceso raidą

⁵² Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1254 on the Medical and Welfare Rights of the Elderly, article 8; Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1428 on the Future of Senior Citizens: Protection, Participation and Promotion 1999 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/documents/AdoptedText/ta99/erec1428.htm>>, article 16; Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1591 on Challenges of Social Policy in Europe's Ageing Societies, 2003 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta03/EREC1591.htm#_ftn1>, article 15; Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1796 on the Situation of Elderly Persons in Europe, 2007 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta07/erec1796.htm>>, article 11.2; Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution 1793 on Promoting Active Ageing, 2011 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/ASP/XRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=17961&lang=EN>>, article 6.3.

⁵³ Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution 1793 on Promoting Active Ageing, article 1, 6.1; Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1796 on the Situation of Elderly Persons in Europe, article 6, 9, 10.

⁵⁴ Council of Europe Committee of Ministers Recommendation CM/Rec(2014)2 on the Promotion of the Human Rights of Older Persons [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <[http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Other_Committees/CDDH-AGE/Document_CDDH_AGE/CMRec\(2014\)2_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Other_Committees/CDDH-AGE/Document_CDDH_AGE/CMRec(2014)2_en.pdf)>, articles 21–28.

⁵⁵ Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1254 on the Medical and Welfare Rights of the Elderly, articles 6, 8 ii; Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1428 on the Future of Senior Citizens: Protection, Participation and Promotion, articles 5, 17; Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1749 on Demographic Challenges for Social Cohesion, article 3.

galima suskirstyti į du etapus. Pirmojo etapo chronologinės ribos apima nuo 1957 m., kai buvo įsteigta Europos ekonominė bendrija,⁵⁶ iki 1997 m., kai buvo priimta Amsterdamo sutartis. Šį etapą nagrinėjamos problemos atžvilgiu galima įvardyti deklaraciniu, nes jo metu buvo priimti tik strateginio-politinio ar rekomendacinio pobūdžio dokumentai, kurie, žinoma, tam tikru mastu veikė ir nacionalinę valstybių narių teisę, tačiau konkrečių privalomų Bendrijos teisės normų nebuvo priimta.

Pirmus du išskirto periodo dešimtmečius visuomenės senėjimas nepateko į oficialiosios politikos darbotvarkę nei, tuo labiau, buvo atspindėtas teisės aktuose. 1957 m. sudarytoje Romos sutartyje buvo nuostatų, draudžiančių diskriminaciją tik pilietybės ir lyties pagrindu, o Bendrijos institucijų priimtuose teisės aktuose senėjimo problemai neteiktas dėmesys.

Situacija pradėjo keistis, kai 1982 m. vasario mėnesį buvo priimta Europos Parlamento rezoliucija dėl vyresnio amžiaus žmonių Europos Bendrijoje situacijos ir problemų.⁵⁷ Šioje rezoliucijoje buvo atkreiptas dėmesys į naują demografinę situaciją Europos Bendrijos valstybėse, pasireiškiančią pagyvenusių asmenų skaičiaus ir proporcijos didėjimu, kilusią dėl ilgesnės gyvenimo trukmės ir krentančio gimstamumo, bei pripažįstama būtinybė imtis paramos pagyvenusiems asmenims veiksmų. Konkrečiai darbo teisės srityje itin reikšmingas rezoliucijos 8 punktas, pripažįstantis nepriimtina reguliavimą, pagal kurį suėjus pensiniam amžiui asmuo automatiškai pašalinamas iš darbo rinkos, ir akcentuojantis, kad asmens pasirinkimas nedirbti yra jo teisė, o ne valstybės nustatoma pareiga, taip pat išreiškiama pozicija, kad sulaukę pensinio amžiaus asmenys gali toliau dirbti, neprarasdami teisės į pensiją.

Tais pačiais metais Taryba, atsižvelgdama į minėtą Parlamento rezoliuciją, priėmė rekomendaciją dėl Bendrijos politikos principų pensinio amžiaus atžvilgiu⁵⁸, kurioje buvo pabrėžta lankstaus išėjimo į pensiją sistemos įvedimo svarba, t. y. nesieti darbo santykių nutraukimo su pensinio amžiaus suėjimu, o kartu nurodyta, kad finansinės paskatos, skatinančios ankstyvą išėjimą į pensiją, kurios buvo įvestos laikinai ir dėl ypatingų ekonominių aplinkybių, negali būti laikomos lanksčios išėjimo į pensiją sistemos elementu (3 punktas). Taigi rekomendacija, kaip ir Parlamento rezoliucija, buvo nukreipta prieš ankstyvo išėjimo į pensiją tendenciją. Beje, 1986 m. Komisijos

⁵⁶ Europos Bendrijos darbo teisės raidą galima būtų pradėti ir nuo ankstesnės datos – 1951 m., kai buvo sudaryta Europos anglių ir plieno bendrijos sutartis. Tačiau atsižvelgiant į tai, jog šios sutarties priėmimo metu visuomenės senėjimo procesas dar nebuvo identifikuotas politiniu lygiu ir šiai problemai spręsti pastarojoje sutartyje nuostatų nėra, chronologinių ribų paankstinimas būtų betikslis.

⁵⁷ European Parliament Resolution on the Situation and Problems of the Aged in the European Community // OJ 1982 C 66/71.

⁵⁸ Council Recommendation of 10 December 1982 on the principles of a Community policy with regard to retirement age // OJ 1982 L 357.

paskelbtame pranešime dėl rekomendacijos taikymo buvo konstatuota, kad nors rekomendacija sąlygojo tam tikrą progresą, tačiau jis nėra esminis.⁵⁹

Vėliau sekė daugybė rezoliucijų, pasiūlymų ir kito pobūdžio tiesiogiai neįpareigojančių Europos Bendrijos institucijų priimtų dokumentų, akcentuojančių visuomenės senėjimą, jo sukeliamas įvairias problemas bei jų sprendimus, iš kurių paminėtini tik svarbiausi: 1986 metų Europos Parlamento rezoliucija dėl paslaugų vyresnio amžiaus žmonėms⁶⁰, tais pačiais metais priimta Europos Parlamento rezoliucija dėl Bendrijos priemonių pagerinti vyresnio amžiaus žmonių situaciją Bendrijos valstybėse narėse⁶¹, 1990 metų Komisijos pranešimas dėl vyresnio amžiaus asmenų⁶², 1990 metų Tarybos sprendimas dėl Bendrijos veiksmų vyresnio amžiaus žmonių atžvilgiu⁶³, 1993 metų Europos Sąjungos Tarybos ir socialinių reikalų ministrų Principų deklaracija, pažymint Europos vyresnio amžiaus žmonių ir kartų solidarumo metų pabaigą⁶⁴, 1994 metų Europos Parlamento rezoliucija dėl priemonių vyresnio amžiaus žmonių atžvilgiu⁶⁵, 1995 metų Tarybos ir valstybių narių vyriausybių atstovų rezoliucija dėl vyresnio amžiaus darbuotojų darbo⁶⁶. Šiuose dokumentuose buvo išlaikyta aiški Europos Bendrijos veiksmų kryptis visuomenės senėjimo perspektyvoje, kuri buvo matyti jau 1982 m. Parlamento rezoliucijoje – mažinti ankstyvą išėjimą į pensiją ir sudaryti galimybes pagyvenusiems asmenims kuo ilgiau išlikti darbo rinkoje, tačiau straipsnyje analizuojamos problemos požiūriu svarbu tai, kad šiuose dokumentuose vyresnio amžiaus žmonių teisės buvo pabrėžiamos ne tik reguliuojant darbo santykių nutraukimą, bet ir kitose darbo santykiams svarbiose srityse, tokiose kaip dalyvavimas kvalifikacijos kėlime

⁵⁹ Report from the Commission to the Council on the application of the Council Recommendation of 10 December 1982 on the principles of a Community policy with regard to retirement age. COM (86) 365 final.

⁶⁰ European Parliament Resolution on Services for the Elderly // OJ 1986 C 88/17.

⁶¹ European Parliament Resolution on Community measures to improve the situation of old people in the member states of the Community // OJ 1986 C 148/61.

⁶² Commission Communication on the Elderly. 24 April 1990, COM(90) 80 final.

⁶³ Council Decision of 26 November 1990 on Community Actions for the Elderly. 91/49/EEC // OJ 1991 L 28/29.

⁶⁴ Declaration of Principles of the Council of the EU and the Ministers for Social Affairs meeting within the Council of 6 December 1993 to mark the end of the European Year of the Elderly and of Solidarity between Generations // OJ 1993 C 343.

⁶⁵ European Parliament Resolution on Measures for the Elderly // OJ 1994 C 77/24.

⁶⁶ Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of Member States meeting within the Council of 29 June 1995 on the Employment of Older Workers // OJ 1995 C 228/1.

ir perkvalifikavime, lankstaus darbo laiko, leidžiančio pagyvenusiems darbuotojams dirbti ne visą darbo laiką, įvedimas, darbo sąlygų pritaikymas. Be to, vėlesniuose dokumentuose, ypač 1994 metų Europos Parlamento rezoliucijoje dėl priemonių vyresnio amžiaus žmonių atžvilgiu, išryškėjo solidarumo tarp kartų motyvas⁶⁷, taip pat būdas, kuriuo EB institucijos ketina ateityje siekti šio tikslo – diskriminavimo dėl amžiaus darbo rinkoje sustabdymas.

Aptariamuoju laikotarpiu, 1986 m. priėmus Suvestinį Europos Akta, išsiplėtė Bendrijos kompetencija socialinės politikos srityje – procesas, kuris įgavo išraišką 1989 m. gruodžio 9 d. paskelbus Bendrijos darbuotojų pagrindinių socialinių teisių chartiją, nustačiusią pagrindinius Bendrijos darbo teisės principus.⁶⁸ Chartijoje vyresnio amžiaus žmonėms buvo skirtas atskiras poskyris (24–25 straipsniai). Viena vertus, tai rodo politinę Bendrijos ir jos valstybių narių valią pripažinti vyresnio amžiaus žmonių problemas, tačiau, kita vertus, nurodytų chartijos nuostatų reikšmė darbo santykių reguliavimui nėra didelė, nes, pirma, apsiriboja reikalavimu užtikrinti pakankamus resursus pensinio amžiaus ar išėjimo iš darbo metu, antra, ši chartija buvo programinis dokumentas, tiesiogiai neįpareigojantis valstybių narių, o jos nuostatų įgyvendinimas paliktas valstybių narių gerai valiai.⁶⁹

Tai, kad aptariamuoju laikotarpiu nebuvo imtasi jokių įpareigojančių valstybes nares žingsnių ir senėjimo iššūkių sprendimas buvo paliktas jų kompetencijai, susiję ir su EB kompetencijos priimti privalomus teisinius instrumentus darbo teisės srityje stygiumi.

Antruoju etapu galima išskirti 1997 m. prasidėjusį ir dabar tebesitęsiantį laikotarpį. Kokybiškai naujas žingsnis buvo žengtas 1997 m. priėmus Amsterdamo sutartį, kurioje buvo išplėstos ES galios – tuometiniame 13 straipsnyje buvo įtvirtinta Tarybos kompetencija imtis atitinkamų veiksmų prieš diskriminaciją dėl lyties, rasinės arba etninės kilmės, religijos ar tikėjimo, negalios, seksualinės orientacijos ir – kas aktualesia šios straipsnio kontekste – dėl amžiaus. Tokiu būdu galima konstatuoti tam tikrą diskusijų dėl visuomenės senėjimo evoliuciją – diskusijos pradžioje rūpesčio centre buvo būtent vyresnio amžiaus žmonės ir poreikis užtikrinti jų išlikimą darbo rinkoje, tačiau ilgainiui diskusija tapo labiau neutrali ir pasireiškė kaip bet kokia diskriminacija dėl amžiaus, įtraukiant, tačiau neapsiribojant pagyvenusiais asmenimis.⁷⁰

⁶⁷ Šis motyvas matyti ir sprendime 1993-uosius metus paskelbti ne tik Europos vyresnio amžiaus žmonių, bet ir kartų solidarumo metais.

⁶⁸ Jungtinė Karalystė prie šios chartijos tuo metu neprisijungė, tai buvo atlikta vėliau, kai chartijos principai buvo inkorporuoti į Amsterdamo sutartį.

⁶⁹ *Davulis T.* Darbo teisė: Europos Sąjunga ir Lietuva. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 38.

⁷⁰ *McGlynn C.* EC Legislation Prohibiting Age Discrimination: "Towards a Europe for All Ages"? // *The Cambridge Yearbook of European Legal Studies.* (Ed. Dashwood A, Spencer J R, Ward A, Hillion C.) Oxford-Portland: Hart Publishing, 2000, vol. 3, p. 285.

2000 m. lapkričio 27 d., įgyvendinant EB sutarties (pakeistos Amsterdamo sutartimi) 13 straipsnį, buvo priimta Tarybos direktyva 2000/78/EB, nustatanti vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus (toliau vadinama – Direktyva)⁷¹, kuri turėjo būti įgyvendinta valstybėse narėse iki 2003 m. gruodžio 2 d. Kadangi tai šiuo metu pagrindinis ES teisinis instrumentas, įpareigojantis atitinkamai formuoti valstybių narių teisinę politiką, jį būtina aptarti plačiau.

Direktyvos tikslu yra įvardijama kovos su diskriminacija dėl religijos ar įsitikinimų, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos užimtumo ir profesinėje srityje bendrų pagrindų nustatymas siekiant valstybėse narėse įgyvendinti vienodo požiūrio principą (Direktyvos 1 straipsnis). Vienodo požiūrio principas yra apibrėžtas Direktyvos 2 straipsnio 1 dalyje – kai nėra jokios tiesioginės ar netiesioginės diskriminacijos dėl religijos ar įsitikinimų, negalios, amžiaus ar seksualinės orientacijos.⁷² Nors šis Direktyvos tikslas pirmiausia grindžiamas lygiateisiškumo ir nediskriminavimo principu, kaip fundamentalios žmogaus teisės užtikrinimu (Direktyvos konstatuojamosios dalies 1, 3–5 punktai), tačiau greta to Direktyvai skirta atlikti funkcijas ir skatinant EB užimtumo politiką (Direktyvos konstatuojamosios dalies 7–8 p.). Nagrinėjamos temos kontekste ypač atkreiptinas dėmesys į Direktyvos konstatuojamosios dalies 8 punkto antrąjį sakinį, kuris akcentuoja poreikį „ypač atkreipti dėmesį į paramą vyresnio amžiaus darbuotojams, kad jie taptų aktyvesne darbo jėga“.

Šią nuostatą papildė Direktyvos konstatuojamosios dalies 25 punktas, skelbiantis, jog „diskriminavimo dėl amžiaus draudimas yra svarbiausia Užimtumo gairėse išdėstytų tikslų įgyvendinimo ir darbo jėgos įvairovės skatinimo priemonė“. Taip pat ir Direktyvos pasiūlyme būtinybė įtraukti į neleistinos diskriminacijos pagrindų sąrašą diskriminaciją dėl amžiaus buvo sieta išimtinai su pagyvenusių asmenų diskriminacija darbo santykiuose, nepaisant demografinių procesų nulemtos būtinybės išlaikyti maksimaliai didelę dalį darbingo amžiaus asmenų darbo vietose.⁷³ Taigi, diskriminavimo dėl amžiaus įtraukimas į Direktyvą turi aiškią darbo politikos potekstę, kilusią iš visuomenės senėjimo įsisąmoninimo.

Direktyvos 3 straipsnis detalizuoja taikymo sritį: pirmiausia, ji yra taikoma visiems asmenims tiek valstybiniame, tiek privačiame sektoriuje, įskaitant valstybines įstaigas, kitaip sakant, taikymo asmenims požiūriu ji nėra niekaip apribota. Antra,

⁷¹ Tarybos direktyva 2000/78/EB, nustatanti vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus // Europos Sąjungos oficialusis leidinys L 303.

⁷² Vienodo požiūrio principo apibrėžimas paremtas Tarybos direktyva 76/207/EEB dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo taikymo įsidarbinimo, profesinio mokymo, pareigų paaugštinimo ir darbo sąlygų atžvilgiu // Europos Sąjungos oficialusis leidinys L 39.

⁷³ Proposal for a Council Directive Establishing a General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation (presented by the Commission). COM (99) 565 final // OL C 177 E, p. 42.

jos taikymas yra apribotas (ką galima numanyti iš Direktyvos pavadinimo) darbo ir profesinės veiklos sritymi. Direktyvos 3 straipsnio 1 dalis detalizuoja, kad konkrečiai Direktyva taikoma įsidarbinant, savarankiškai įsidarbinant ar darbo sąlygoms, įskaitant atrankos kriterijus ir priėmimo į darbą sąlygas; galimybei gauti visų rūšių ir visų lygių profesinį orientavimą, profesinį mokymą, sudėtingesnį profesinį mokymą ir perkvalifikavimą; įdarbinimui ir darbo sąlygoms, įskaitant atleidimą iš darbo ir atlyginimą; bei narystei ir dalyvavimui darbuotojų ar darbdavių organizacijose ar kitose organizacijose, kurių nariai turi tam tikrą profesiją.

Kartu Direktyvoje nustatytame teisiniame reguliavime atsižvelgiama į amžiaus, kaip vieno iš diskriminavimo pagrindų, specifiką. Teisės doktrinoje dažnai pabrėžiama, kad amžius, skirtingai nuo kitų diskriminavimo pagrindų, tokių kaip lytis, rasė, tautybė, nėra nekintama duotybė – visi žmonės per savo gyvenimą pereina įvairius amžiaus tarpsnius, todėl tai suponuoja didesnę šio pagrindo neutralumą.⁷⁴ Atsižvelgiant į tai, diskriminavimas dėl amžiaus yra susijęs su specifiniais reikalavimais, ir tai atsispindi Direktyvoje, kurios konstatuojamosios dalies 2 sakinyje teigiama: „Vis dėlto tam tikromis aplinkybėmis galima pateisinti skirtingą požiūrį dėl amžiaus, todėl reikia priimti specialias nuostatas, kurios galėtų būti skirtingos, atsižvelgiant į valstybėse narėse susiklosčiusią padėtį. Todėl būtina išžvelgti skirtingo požiūrio, kurį pateisina teisėta užimtumo politika, darbo rinka ir profesinio mokymo tikslai, ir diskriminacijos, kuri turi būti uždrausta, skirtumus.“

Nurodyto balanso paieška matyti diskriminavimo dėl amžiaus principo išimtyse, kurios yra įtvirtintos įvairiuose Direktyvos straipsniuose. Pirma, Direktyvos 2 straipsnio 2 dalies (b) punktas, kuris apibrėžia netiesioginės diskriminacijos sąvoką, kartu numato išimtį, jog prie jos nepriskiriami atvejai, kuriuos objektyviai galima pateisinti teisėtu tikslu, o šio tikslo siekiama proporcingomis ir būtinomis priemonėmis. Antra, diskriminacinė praktika gali būti pateisinta dėl profesinės veiklos rūšių pobūdžio (4 straipsnio 1 dalis). Trečia, Direktyvos 6 straipsnis nustato specialius skirtingo požiūrio dėl amžiaus pateisinimus, kurie taikomi tiesioginei diskriminacijai. Tokių atvejų sąrašas yra neribojamas (6 straipsnio 1 dalies a–c punktai nustato tik pavyzdinį sąrašą), užtenka, kad pagal nacionalinę teisę jį objektyviai ir tinkamai pateisina teisėtas tikslas, o šio tikslo siekiama tinkamomis ir būtinomis priemonėmis. Nebaigtinis sąrašas ir neapibrėžti vertinamieji kriterijai, kuriais remiantis valstybės narės gali taikyti skirtingą požiūrį dėl amžiaus, tikrąsias Direktyvos diskriminacijos draudimo dėl amžiaus ribas palieka nuspręsti vėlesnei jos taikymo praktikai. Taip pat Direktyvoje yra ir papildomų atvejų, kuriais valstybės narės gali

⁷⁴ *Hendrickx F. Age and European Employment Discrimination Law // Active Ageing and Labour Law. Contributions in Honour of Professor Roger Blanpain.* (Ed. Hendrickx F.) Cambridge: Intersentia, 2012, p. 27.

nukrypti nuo diskriminacijos dėl amžiaus draudimo (Direktyvos 3 straipsnio 4 dalis, 6 straipsnio 2 dalis).

Kaip matyti, nepaisant siekio visose ES valstybėse narėse veiksmingai užkirsti kelią diskriminacijai dėl amžiaus, labai plati diskrecija palikta valstybėms narėms ar, esant neaiškumui, – Europos Sąjungos Teisingumo Teismui, tai menkina saistančią Direktyvos reikšmę.

Be aptartos Direktyvos, kitas svarbus antrojo etapo teisiškai reikšmingas aktas yra 2000 metais Nicoje priimta ES pagrindinių teisių chartija, kurios 21 straipsnyje draudžiama diskriminacija, *inter alia*, dėl amžiaus, o 25 straipsnyje, skirtame pagyvenusių asmenų teisėms, pripažįstama ir gerbiama pagyvenusių žmonių teisė gyventi oriai ir nepriklausomai bei dalyvauti visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime.⁷⁵ Nors čia matyti tam tikras perimamumas iš Pagrindinių darbuotojų teisių chartijos, tačiau reikia turėti galvoje, kad po Lisabonos sutarties Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija yra privalomas teisės aktas valstybėms narėms.

Be to, aptariamuoju laikotarpiu visuomenės senėjimas toliau buvo integrali Europos Sąjungos strateginių dokumentų dalis. Pavyzdžiui, **Europos Sąjungos strategijoje** „Europa 2020“ visuomenės senėjimas tiesiogiai susijęs su dviem iš penkių nustatytų specifinių tikslų: darbingumo ir socialinės įtraukties. Prie simbolinių, bet senėjimo problemos išsąmoninimą rodančių veiksmų taip pat reikia paminėti ir sprendimą 2012-uosius paskelbti Europos vyresnių žmonių aktyvumo ir kartų solidarumo metais.⁷⁶

V. IŠVADOS

1. Atlikta analizė rodo, kad visuomenės senėjimo problema tarptautiniu ir Europos Sąjungos lygiu buvo išsąmoninta ir pateko į politinę darbotvarkę panašiu metu – XX a. septintajame ir aštuntajame dešimtmečiais. Taip pat abiem atvejais tiek pirmuosiuose, tiek vėlesniuose visuomenės senėjimui skirtuose dokumentuose buvo pabrėžiama vyresnio amžiaus žmonių teisė kuo ilgiau išlikti darbo rinkoje.

⁷⁵ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija // Europos Sąjungos oficialusis leidinys C 83/389.

⁷⁶ European Parliament and the Council Decision on the European Year for Active Ageing and Solidarity between Generations // OJ 2011 L 246/5. Kaip tokio sprendimo pasekmę 2012 metais Europos Taryba paskelbė deklaraciją „Europos vyresnio amžiaus žmonių aktyvumo ir kartų solidarumo metai (2012): kelias pirmyn“, kurios priede pateikiami svarbiausi senėjančios visuomenės principai darbo teisės srityje: tęstinis mokymas, sveikos ir saugios darbo sąlygos, įdarbinimo paslaugų teikimas, lygių galimybių vyresnio amžiaus darbuotojams užtikrinimas ir kt. Žr: Council Declaration on the European Year for Active Ageing and Solidarity between Generations (2012): The Way Forward, 17468/12. Annex Guiding Principles for Active Ageing and Solidarity between Generations.

2. Nors Jungtinių Tautų Organizacija, Tarptautinė darbo organizacija ir Europos Taryba yra priėmusios dokumentus, nukreiptus spręsti visuomenės senėjimo sukeltas darbo rinkos problemas, tačiau šie dokumentai tiesiogiai nesukuria saistančių įpareigojimų ir palieka sprendimų priėmimą ir įgyvendinimą nacionaliniams įstatymų leidėjams.

3. Visuomenės senėjimo poveikis Europos Sąjungos darbo teisinei politikai evoliucionavo: pirmajame etape (1957–1997 m.) taip pat buvo apsiribojama deklaracijomis, po Amsterdamo sutarties išsiplėtusi Europos Sąjungos institucijų kompetencija lėmė privalomų valstybėms narėms teisės normų įtvirtinimą. Kartu esamas Europos Sąjungos reguliavimas palieka valstybėms narėms didelę diskreciją vykdyti visuomenės senėjimo politiką jų pačių pasirinktomis priemonėmis.

4. Visuomenės senėjimo poveikio Europos Sąjungos darbo teisinei politikai evoliucija vyko ne tik formos, bet ir turinio požiūriu. Nuo vyresnio amžiaus žmonių apsaugos, kuri ilgą laiką dominavo diskusijose dėl visuomenės senėjimo, pereita prie kartų solidarumo pabrėžimo ir diskriminacijos draudimo amžiaus pagrindu.

LITERATŪRA

I. Teisės aktai

1. Commission Communication. Towards a Europe for All Ages: Promoting Prosperity and Intergenerational Solidarity. COM(1999) 221 final.
2. Commission Communication on the Elderly, 24 April 1990, COM(90) 80 final.
3. Committee on Economic, Social and Cultural Rights General Comment No. 6. The economic, social and cultural rights of older persons, 1995 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCESCR%2fGEC%2f6429&Lang=en>.
4. Committee on the Elimination of Discrimination against Women General Recommendation No. 27 on older women and protection of their human rights, 2010 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/CEDAW-C-2010-47-GC1.pdf>>.
5. Council Decision of 26 November 1990 on Community Actions for the Elderly, 91/49/EEC // OJ 1991 L 28/29
6. Council Declaration on the European Year for Active Ageing and Solidarity between Generations (2012): The Way Forward, 17468/12. Annex Guiding Principles for Active Ageing and Solidarity between Generations.
7. Council Recommendation of 10 December 1982 on the principles of a Community policy with regard to retirement age // OJ 1982 L 357.

8. Council of Europe Committee of Ministers Recommendation CM/Rec(2014)2 on the Promotion of the Human Rights of Older Persons [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <[http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Other_Committees/CDDH-AGE/Document_CDDH-AGE/CMRec\(2014\)2_en.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Other_Committees/CDDH-AGE/Document_CDDH-AGE/CMRec(2014)2_en.pdf)>.
9. Council of Europe European Convention on Social Security, 1972, CETS no 078.
10. Council of Europe Explanatory Memorandum of Recommendation CM/Rec(2014)2 of the Committee of Ministers to member States on the promotion of human rights of older persons [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/hrpolicy/Other_Committees/CDDH-AGE/Document_CDDH-AGE/Explanatory_report_Rec_Age_definitive_EN.pdf>.
11. Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 761 on Payments of Pensions in Cases of Mixed Careers and on the Establishment of a European Passport of Social Security, 1975 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta75/EREC761.htm>>.
12. Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1254 on the Medical and Welfare Rights of the Elderly, 1994 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/documents/AdoptedText/ta94/erec1254.htm>>.
13. Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1428 on the Future of Senior Citizens: Protection, Participation and Promotion, 1999 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/documents/AdoptedText/ta99/erec1428.htm>>.
14. Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1591 on Challenges of Social Policy in Europe's Ageing Societies, 2003 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta03/EREC1591.htm#_ftn1>.
15. Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1749 on Demographic Challenges for Social Cohesion, 2006 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/EREC1749.htm>>.
16. Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1796 on the Situation of Elderly Persons in Europe, 2007 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/main.asp?Link=/documents/adoptedtext/ta07/erec1796.htm>>.
17. Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution 1008 Social Policies for Elderly Persons and Their Self-reliance, 1993 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta93/ERES1008.htm>>.
18. Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution 1502 on Demographic Challenges for Social Cohesion, 2006 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://www.assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/ERES1502.htm>>.
19. Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution 1793 on Promoting Active Ageing, 2011 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://assembly.coe.int/ASP/XXRef/X2H-DW-XSL.asp?fileid=17961&lang=EN>>.

20. Declaration of Old Age Rights. Argentina: Draft Resolution. 30/09/1948 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <http://www.un.org/depts/dhl/udhr/docs_1948_3rd_3c_ga.shtml>.
21. Declaration of Principles of the Council of the EU and the Ministers for Social Affairs meeting within the Council of 6 December 1993 to mark the end of the European Year of the Elderly and of Solidarity between Generations // OJ 1993 C 343.
22. European Parliament and the Council Decision on the European Year for Active Ageing and Solidarity between Generations // OJ 2011 L 246/5.
23. European Parliament Resolution on the Situation and Problems of the Aged in the European Community // OJ 1982 C 66/71.
24. European Parliament Resolution on Services for the Elderly // OJ 1986 C 88/17.
25. European Parliament Resolution on Community measures to improve the situation of old people in the member states of the Community // OJ 1986 C 148/61.
26. European Parliament Resolution on Measures for the Elderly // OJ 1994 C 77/24.
27. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija // Europos Sąjungos oficialusis leidinys C 83/389.
28. General Assembly Resolution 3137 (XXVIII), Question of the Elderly and the Aged, 14 December 1973 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/282/09/IMG/NR028209.pdf?OpenElement>>.
29. General Assembly Resolution 34/180, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, 18 December 1979 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm>>.
30. General Assembly Resolution 45/158, International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, 18 December 1990 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://www2.ohchr.org/english/bodies/cmw/cmw.htm>>.
31. General Assembly Resolution 46/91, Implementation of the International Plan of Action on Ageing and related activities. Annex, United Nations Principles for Older Persons, A/RES/46/91, 16 December 1991 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r091.htm>>.
32. General Assembly Resolution 61/106, Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 13 December 2006 [žiūrėta 2014-09-18]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>>.
33. International Labour Organisation Recommendation No. 162 Concerning Older Workers of 1980 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R162>.
34. Jungtinių Tautų Chartija, 1945 m. // Valstybės žinios, 2002, Nr. 15-557.
35. Komisijos komunikatas „Siekiant bendrų lankstumo ir užimtumo garantijų principų:

- derinant lankstumo ir užimtumo garantijas kurti daugiau ir geresnių darbo vietų“. KOM (2007) 359 galutinis.
36. Komisijos komunikatas „2020 m. Europa. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija“. KOM (2010) 2020 galutinis.
 37. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas // Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569.
 38. Lietuvos Respublikos valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymas // Valstybės žinios, 1994, Nr. 59-1153.
 39. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. birželio 14 d. nutarimas Nr. 737 „Dėl Nacionalinės gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategijos patvirtinimo“ // Valstybės žinios, 2004, Nr. 95-3501.
 40. Political Declaration and Madrid International Plan of Action on Ageing, 2002 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <http://c-fam.org/docLib/20080625_Madrid_Ageing_Conference.pdf>.
 41. Proposal for a Council Directive Establishing a General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation (presented by the Commission). COM (99) 565 final // OL C 177 E.
 42. Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of Member States meeting within the Council of 29 June 1995 on the Employment of Older Workers // OJ 1995 C 228/1.
 43. Report from the Commission to the Council on the application of the Council Recommendation of 10 December 1982 on the principles of a Community policy with regard to retirement age, COM (86) 365 final.
 44. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas, 1966 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 77-3290.
 45. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, 1966 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 77-3288.
 46. Tarybos direktyva 2000/78/EB, nustatanti vienodo požiūrio užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus // Europos Sąjungos oficialusis leidinys L 303.
 47. Tarybos direktyva 76/207/EEB dėl vienodo požiūrio į vyrus ir moteris principo taikymo įsidarbinimo, profesinio mokymo, pareigų paaugstinimo ir darbo sąlygų atžvilgiu // Europos Sąjungos oficialusis leidinys L 39.
 48. Tarptautinės darbo organizacijos 1958 m. konvencija Nr. 111 „Dėl diskriminacijos darbo ir profesinės veiklos srityje“ [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <<http://www.socmin.lt/lt/tarptautinis-bendradarbiavimas-ir-es/tarptautines-organizacijos/tdo-ratifikuotos-tdo-konvencijos.html>>.
 49. Vienna International Plan of Action on Aging, 1982 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <<http://www.un.org/es/globalissues/ageing/docs/vipaa.pdf>>.

50. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1948 // Valstybės žinios, 2006, Nr. 68-2497.

II. Mokslinė literatūra

51. *Bagdanskis T., Usonis J.* Problems of introduction of flexibility into Lithuanian labour law // *Jurisprudencija*, 2011, Nr. 18 (2).
52. *Bagdanskis T., Usonis J.* Dispozityvumo įgyvendinimas Lietuvos darbo teisėje // *Socialinių mokslų studijos*, 2011, Nr. 3 (2).
53. *Davulis T.* Darbo teisė: Europos Sąjunga ir Lietuva. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
54. *Delhez P., du Caju P., Saks Y.* Financial Incentives for Early Retirement: Demand and Supply Effects // *Ageing and the Labour Market: Issues and Solutions. Or Are There?* (Ed. Emanuel H.) Antwerpen-Oxford: Intersentia, 2006.
55. *Doron I.* From National to International Elder Law // *Journal of International Aging, Law & Policy*, 2005, vol. 1.
56. *Dromantienė L., Kanopienė V.* Demografinis senėjimas ir ES socialinė politika pagyvenusiems // *Socialinis darbas*, 2004, Nr. 3 (2).
57. *Fredman S.* The Age of Equality // *Age as an Equality Issue.* (Ed. Fredman S., Spencer S.) Oxford-Portland: Hart Publishing, 2003.
58. *Gumbrevičiūtė-Kuzminskienė D.* Lygių galimybių principo įgyvendinimas Europos Sąjungos ir Lietuvos darbo teisėje. Daktaro disertacija. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2011.
59. *Gumbrevičiūtė-Kuzminskienė D.* Tiesioginės diskriminacijos samprata pagal rasių lygybės, užimtumo lygybės ir lyčių lygybės direktyvas // *Socialinių mokslų studijos = Social sciences studies: mokslo darbai*, 2010, Nr. 3 (7).
60. *Hendrickx F.* Age and European Employment Discrimination Law // *Active Ageing and Labour Law. Contributions in Honour of Professor Roger Blanpain.* (Ed. Hendrickx F.) Cambridge: Intersentia, 2012.
61. *Hepple B.* Age Discrimination in Employment: Implementing the Framework Directive 2000/78/EC // *Age as an Equality Issue.* (Ed. Fredman S., Spencer S.) Oxford-Portland: Hart Publishing, 2003.
62. *Kanopienė V., Mikulionienė S.* Demografinio senėjimo problemos socialinėje Europos Sąjungos darbotvarkėje // *Socialinis darbas*, 2006, Nr. 5 (2).
63. *Kanopienė V., Mikulionienė S.* Gyventojų senėjimas ir jo iššūkiai sveikatos apsaugos sistemai // *Gerontologija*, 2006, VII (3).
64. *Mačernytė-Panomariovienė I.* Principo „Darbuotojų lygybė nepaisant amžiaus“ įgyvendinimo problemos // *Teisės problemos*, 2003, Nr. 2 (40).

65. *Mačernytė-Panomariovienė I.* Amžiaus reikalavimai sudarant ir nutraukiant darbo sutartį // Teisės problemos, 2008, Nr. 2 (60).
66. *Mačernytė-Panomariovienė I.* Įsidarbinimo amžiaus cenzo nustatymas ir jo pagrįstumas // Teisės problemos, 2008, Nr. 1 (59).
67. *McGlynn C.* EC Legislation Prohibiting Age Discrimination: "Towards a Europe for All Ages"? // The Cambridge Yearbook of European Legal Studies. (Ed. Dashwood A, Spencer J R, Ward A, Hillion C.) Oxford-Portland: Hart Publishing, 2000, vol. 3.
68. *Meenan H.* The Future of Ageing and the Role of Age Discrimination in the Global Debate // The Journal of International Aging, Law & Policy, 2005, vol. I.
69. *Mikulionienė S.* Diskriminacija dėl amžiaus: samprata, raiškos formos ir sritys // Socialinis darbas, 2008, Nr. 7 (1).
70. *Mikulionienė S., Petkevičienė D.* Senatvės įvaizdžiai Lietuvos periodinėje spaudoje: tarp pagarbos ir baimės // Socialinis darbas, 2006, Nr. 5 (1).
71. *Samorodov A.* Ageing and Labour Markets for Older Workers. Geneva: International Labour Office, 1999.
72. *Rodriguez-Pinzon D., Martin C.* The International Human Rights Status of Elderly Persons // American University International Law Review, 2003, vol. 18, issue 4.
73. *Sanchez Rivera S. J.* Worldwide ageing: findings, norms, and aspirations // Revista juridica upr, 2010, Num.1, vol. 79.

III. Kiti šaltiniai internete

74. Eurostat. Population projections 2010-2060. EU27 population is expected to peak by around 2040. One person in eight aged 80 or more in 2060 [žiūrėta 2014-06-30]. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/3-08062011-BP/EN/3-08062011-BP-EN.PDF>.
75. Lietuvos statistikos departamentas. Spalio 1-oji – tarptautinė pagyvenusių žmonių diena. Lietuvos gyventojai sparčiai senėja [žiūrėta 2014-04-05]. Prieiga per internetą: <<http://web.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=9183&PHPSESSID=dd11ebe1259218443daa7f78752a5287>>.
76. Lietuvos statistikos departamentas. Gyventojų tarptautinė migracija [žiūrėta 2013 m. kovo 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://web.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=11625&PHPSESSID=twmjucjxideyz>>.
77. Lietuvos statistikos departamentas. Tarptautinę pagyvenusių žmonių dieną minint [žiūrėta 2014-09-19]. Prieiga per internetą: <<http://osp.stat.gov.lt/pranesimai-spaudai?articleId=1483516>>.
78. World Health Organization. Definition of an older or elderly person [žiūrėta 2014-09-15]. Prieiga per internetą: <<http://www.who.int/healthinfo/survey/ageingdefnolder/en/>>.

Kristina AMBRAZEVIČIŪTĖ
Law Institute of Lithuania

IMPACT OF AGING ON LABOUR LAW: INTERNATIONAL AND EUROPEAN UNION APPROACH

Summary

Lithuania like other European countries is experiencing demographic process of aging. The situation when the older population is growing and outnumbers the younger population strongly influences, among other things, the labour market. The necessity to overcome the negative effects posed by the aging process, particularly by ensuring wide and active participation of older people in the labour market, is determined not only at the national but also at the European and international levels. Therefore the aim of this article is the formation and reflection of the legal discourse of aging in international and European legal sources, identifying the legal measures, used to eliminate or at least mitigate the threats of the aging population to the stability of the labour market.

The conducted analysis shows that at the international and European Union levels the problem of an aging population was matured and fell into a political agenda at the similar time i.e. in the period between 1970 and 1980. However, the labour market problems caused by the aging population are solved not in the same way. The documents by the United Nations, the International Labour Organization and the Council of Europe, enacted to solve this problem, do not directly create binding obligations and leave the decision making and implementation for national legislators. Meanwhile the impact of aging on the legal policy of the European Union has evolved. If at the first phase (1957-1997 m.) it was also limited by declarations, then after the Amsterdam Treaty European Union competences has been enlarged and this shift has led to the establishment of the compulsory legal rules for Member States. On the other hand existing EU legal rules allow Member States a wide discretion to carry out the policy of the aging by their own selected means. Over the time the content of the aging regulation has also evolved: from the protection of elderly that long dominated in the discussions of aging, the focus has shifted to the emphasis of intergenerational solidarity and prohibition of the age discrimination.